

PAPER DETAILS

TITLE: KAZAN TATARCASIYLA YAZILMIS BIR DUA KITABI

AUTHORS: Mustafa TOKER

PAGES: 195-204

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/236873>

KAZAN TATARCASIYLA YAZILMIŞ BİR DUA KİTABI*

A PRAYER BOOK WRITTEN IN KAZAN TATAR

Mustafa TOKER **

Öz

Bu çalışma, Kazan Tatar Türkçesinin ilk numunelerinden olduğunu düşündüğümüz bir elyazma dua kitabı hakkındadır. Bu dua kitabı, Moskova'daki Prospekt Mir Camii'ndeki Kur'an-ı Kerimler ve dua kitapları arasında bulunmaktadır. Eserin adı, müellifi, müstensihisi, yazıldığı yer ve yazıldığı tarih hususunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eser 150 sayfadan yani 75 varaktan ibarettir. Yazmada, Arapça sure ve duaların yanında Türkçe dualara ve fıkha ait (namaz, oruç, fitır sadakası, imamlık vb.) birtakım bilgilere yer verilmiştir. Bunlar yanında Hazreti Peygamberin bazı hadislerinden de bahsedilmektedir. Türk dili tarihi açısından eseri önemli kılan kısım, Türkçe yazılmış kısımlardır. Eser harekeli olarak yazılmıştır. Eserin harekeli olması yazıldığı Türkçe hakkında daha kesin yorumlarda bulunmamızı sağlamaktadır. Eserin imlasından ve barındırdığı birtakım gramatikal özelliklerinden dolayı Tatar Türkçesinin ilk yadigârları arasında göstermek yanlış olmayacaktır. Müşterek Orta Asya Türkçesi dediğimiz Çağatay Türkçesinin izlerinin de görüldüğü eser, başlangıç dönemi Kazan Tatar Türkçesinin ilk numunelerinden biri olmalıdır.

•

Anahtar Kelimeler

Kazan Tatar Türkçesi, Harezmi Türkçesi, dua kitabı, Fıkıh, Kur'an-ı Kerim.

•

Abstract

This work is about a handwritten prayer book that we suppose it is one of the first samples of Kazan Tatar. This prayer book is among the Holy Korans and prayer books at Prospekt Mir Mosque in Moscow. Any information is not available about the name, the author, the scribal, the place and date of the book. The work consists of 150 pages i.e. 75 leaves. In the book some knowledge about fiqh (salaah, fasting, alms charity, imamate) along with Arabic surats and prayers are included. Moreover some hadiths of Hadhrat Mohamed are also mentioned. The parts that make the book important in the view of Turkish Language is the parts written in Turkish. The book was written by using vowel points. The fact that the book was written by using vowel points enables us to comment more precisely about the Turkish in which the book was written. We can fairly introduce the book among the first keepsakes of Tatar Turkish because of its orthography and certain grammatical characters.

* Bu makale, 23-27 Mayıs 2016 tarihleri arasında Saraybosna'da düzenlenen Uluslararası Türkçe Kongresi 2016'da sunulan ve SÜ BAP tarafından 16701186 proje numarasıyla desteklenen bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: mustafatoker@gmail.com

Gönderim Tarihi: 24.08.2016
Kabul Tarihi: 05.09.2016

The book in which the traces of Chagatay (we name Common Middle Asian Turkish) are noticeable, must be one of the first samples of the initial term of Kazan Tatar.

•

Keywords

Kazan Tatar Turkish, Chagatay Turkish, prayer book, Fiqh, Holy Koran.

GİRİŞ

Türkler, mensubu oldukları İslamiyetin öğrenilmesi için, bu dini kitleler hâlinde kabul ettikleri Karahanlılar döneminden başlamak üzere çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu yolda, Karahanlılar döneminde satır altı Kur'ân-ı Kerîm tercümelerini, Harezmi Türkçesi sahasında Kısasü'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdis, Mu'inü'l-Mürîd, Mi'râc-nâme ve Satır altı Kur'ân-ı Kerîm tercümelerini sayabiliriz. Çağatay ve Eski Anadolu sahalarında ise bu sayı burada zikredilemeyecek kadar fazladır.

Anadolu sahasında genellikle belli başlı surelerin ve birtakım duaların yer aldığı dua kitapları oldukça fazladır. Bu türden kitaplara günümüzde de rastlanmaktadır. Orta Asya Türkleri arasında da bu türden kitapların olduğu bir gerçektir. Bu kitaplarda genellikle Türkçe unsurlara rastlanmaz. Bazılarında ise Türkçe kısa açıklamalara yer verilir. Bu yazıyla Türkoloji dünyasına tanıttığımız yazmada ise aşağıda ayrıntısıyla görüleceği üzere Türkçe unsurların oldukça fazla olduğunu görmekteyiz.¹

Bu yazma, Moskova'da bulunan Prospekt Mir Camiindeki Kur'ân-ı Kerîm ve dua kitapları arasında bulunmaktadır.² Eserin müellifi, müstensihi, yazıldığı yer ve yazıldığı tarih hususunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eser 150 sayfadan yani 75 varaktan ibarettir. Esere sayfa numaraları verilmiştir. Sayfa numaralarının eseri istinsah eden tarafından verildiği, sayfa numaralarıyla metnin yazıldığı mürekkebin aynı olmasından anlaşılmaktadır. Eserin ölçüleri 17,5X11,5'tir.

Eserin başında, sayfa numarası verilmemiş 1 varak bulunmaktadır. Bu varak esere sonradan eklenmiş veya başlangıçta boş bırakılmış izlenimi vermektedir. Eserdeki mürekkeple ve yazıyla benzeşmeyen bu sayfalarda çeşitli dualar, tesbihâtlar ve ayet-i kerîmeler bulunmaktadır.

Eserin ikinci varacağının a yüzünde, sayfanın ortasına kadar çeşitli tesbihâtların ve ayet-i kerîmelerin bulunduğu görülmektedir. Sayfa numarası verilmemesine rağmen arka yüzündeki 2 numarasından dolayı yazmanın ilk sayfası olduğu anlaşılan bu sayfadaki yazıların da sonradan eklenmiş olduğu açıktır.

Yazmanın numaralandırılmış ikinci sayfası, başlangıç sayfası olmalıdır. Bu sayfada Yasin suresi başlamaktadır. Eûzu besmelenin üst kısmında, üzeri kırmızı mürekkeple hafifçe boyanmış bir kısım vardır. Bu kısımda Arapça olarak surenin adı, nâzil olduğu yer ve ayet sayısı belirtilmiştir. Eûzü besmelenin yazıldığı kısmın da renklendirildiği görülmektedir. Eûzü kısmının yazıldığı ikinci satır sarı, besmelenin yazıldığı üçüncü satır ise yeşil renkli bir kalemle belirginleştirilmiş ve bu suretle yazma süslenmeye çalışılmıştır. Sayfanın kenarında, surenin kaçınıcı cüzde ve Kur'ân-ı Kerîm'in kaçınıcı sayfasında bulunduğunu gösteren Arapça bir ibare bulunmaktadır. Yazı sınırları açık kırmızı mürekkeple çizilmiş kenar çizgileriyle belirtilmiştir. Bu kenar çizgileri surelere göre değişiklik göstermektedir. Yasin suresi 13. sayfada sona ermiştir. Yasin suresinin bitiminin ardından bu sureye ait olmayan birkaç ayet yazılmıştır.

14. sayfada Cum'a suresi başlamaktadır. Surenin başında yer alan besmelenin üstünde yine kırmızı mürekkeple belirginleştirilmiş kısımda surenin adı, indirildiği yer ve ayet sayısı Arapça olarak

¹ Yazma üzerindeki gramatikal çalışmamız devam etmektedir. Bu yazı, eseri ana hatlarıyla tanıtmayı amaçlamaktadır.

² Yazmanın fotoğrafları İranlı bilim adamı Fethullah Zevkî tarafından resimlenerek tarafımıza gönderilmiştir. Fethullah Zevkî Bey, herkesin kolayca ulaşabileceği bir yerde bulunan bu yazmanın değerinden insanların haberdar olmadıklarını, maddi ve manevi açıdan değeri bulunan bu yazmanın öylece ortalıkta bulunmasının bunu gösterdiğini ifade etmektedir. Gerçekten bunu belki Fethullah Bey'in ifade ettiği sebebe bağlamak mümkün olabilir. Ama ikinci bir sebebinin de olabileceğini göz ardı etmemek lazımdır: Hakiki Müslüman hırsızlık yapmaz. Hele de Allah'ın evine konulmuş, oraya emanet edilmiş bir şeyi alıp sahiplenmek gerçek iman sahiplerinin yapabileceği bir şey olmasa gerektir. Belki de o eserin hâlâ orada bulunmasının asıl sebebi budur.

verilmiştir. İkinci satırdaki besmelenin zemini burada sarıya boyanmıştır. Sayfanın kenarında yine cüz sırası ve Kur'ân-ı Kerim'deki yeri Arapça olarak belirtilmiştir. Bu kısımda sayfanın yazı sınırları yeşil mürekkeple gösterilmiştir. Cum'a suresi 17. sayfanın ortalarında sona ermiştir. Surenin ardından *Sübhâne rabbike rabbi'l-'izzeti* ... ayeti yazılmıştır. Sayfanın son iki satırında, okunan sure-i celilelerden hâsıl olan sevabın Peygamber efendimizin ruh-ı şerîflerine ulaşmasını dileyen bir Arapça dua yer almaktadır.

18. sayfada Zümer suresi başlamaktadır. Surenin adı sayfa kenarına yazılmış, Kur'ân-ı Kerim'de bulunduğu sayfa numaraları ve surenin kaçınıcı cüzde yer aldığı da burada belirtilmiş, lakin surenin Mekki mi, Medeni mi olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Besmelenin zemini burada da sarıya boyanmıştır. Yazı sınırlarını gösteren çizgiler de Cum'a suresinde olduğu gibi yeşildir. Zümer suresi 19. sayfada sona ermiş ve surenin bitiminde "âmîn" yazılmıştır.

20. sayfada Mülk suresi başlamıştır. Zemini kırmızıya boyanmış kısımda yine surenin adı, indirildiği yer ve ayet sayısı Arapça olarak yazılmıştır. Besmelenin zemini burada da sarıya boyanmıştır. Kenar çizgileri yeşildir. Müstensih, surenin adını *Sûretü'l-Melek* şeklinde harekelenmiştir. Mülk suresi 25. sayfada sona ermiştir. Surenin sonuna *Allâhu rabbün ve rabbü'l-'âlemîn* ibaresi yazılmıştır.

26. sayfadan itibaren *Benî İsrâ'il* suresi başlamaktadır. Surenin adı, cüzü ve sayfa numarası sayfanın kenarına yazılmıştır. Bu kısımda besmelenin zemini yeşile boyanmış ve kenar çizgilerinde de yine yeşil mürekkep kullanılmıştır. Sure 27. sayfanın ortalarında sona ermiştir. Surenin ardından, altta kalan boşluğu doldurmak için Arapça 3 farklı ibare yer almaktadır.

28. sayfada, Bakara suresinin 12. ila 22. ayetleri arası bulunmaktadır. Sure adı ve bulunduğu cüz sayfa kenarına yazılmıştır. Besmelenin zemini bu kısımda da yeşildir. Kenar çizgilerinde de yine yeşil tercih edilmiştir. Aşr-ı şerîf 29. sayfada sona ermektedir. Ardından *Allâhu rabbünâ ve rabbü'l-'âlemîn* ibaresi yazılmıştır. Sayfanın alt kısmında, kenar çizgisinin dışında, Arapça olarak Peygamberimizin ve Hazreti Ali'nin birer sözü yer almaktadır.

İlk Türkçe ifadeler 30. sayfada karşımıza çıkmaktadır. Sayfanın ilk satırında bulunan tek satırlık kısımda şöyle denilmektedir: *Kor'en bağuşlamak öçün do'â-i şerîf*.³ Geri kalan kısım yine Arapça ibare ve duadan oluşmaktadır. Arapça dua 35. sayfada sona erer.

36. sayfada *Törkiçe Do'â* başlığı ile karşılaşılmaktadır. Bu Türkçe dua 44. sayfaya kadar devam eder. Anılan sayfada tekrar Arapça duaya geçilir. Arapça dua 46. sayfada sona erer. Bu sayfada ve 47. sayfada dua içerikli bazı ayet-i kerimeler görülmektedir. Bu ayet-i kerimelerin bulunduğu sureler de küçük puntolarla -muhtemelen sonradan- yanlarına yazılmıştır.

48. sayfada *hutbe-i comğa* başlığıyla karşılaşılmaktadır. Hutbe duası 53. sayfada sona erer. Duanın altında daha küçük puntolarla iki ayrı dua daha yer almaktadır. 54. sayfada *hutbe-i sâniye* adıyla ikinci hutbe duası yer almaktadır. İkinci hutbe duası 58. sayfada sona ermektedir. 58. sayfanın alt kısmında yer alan üçte birlik kısım boş bırakılmıştır.

59. sayfanın ilk satırında *Her kıyâ faruz⁴ namâz artunda okulaçaq vird du'âlar* başlığı yer almaktadır. İkinci satırdaki *e'üzü tesmiye ilen* ibaresinden sonra *sübhâna'llâhi ve'lhamdülillâhi ve lâ ilâhe* ... tesbihata başlama duası yazılmıştır. Ardından eüzü besmele ile âyete'l-kürsî'ye başlanmıştır. Âyete'l-kürsî 60. sayfada sona erer. Âyete'l-kürsî'yi başka birtakım ayetler takip etmektedir. 61. sayfada bu ayetler de bittikten sonra önlerinde epeyce uzun birtakım ibarelerle birlikte *sübhânallâh-elhamdülillâh-Allâhüekber* tesbihatları zikredilmiş ve her birinin yanına "33 mertebe" kaydı düşülmüştür. 62. sayfadaki *Allâhüekber* tesbihatından sonra uzunca bir bitirme duası vardır. Bu dua 63. sayfanın altıncı satırında sona erer. Bu duadan hemen sonra *Ba'de İlâhî âmîn diyüp Allâhümme*

³ Metindeki okumalar, bugünkü Tatar söyleyişi göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

⁴ Metinde *furuz* şeklinde harekelenmiştir.

*taḡabbel minnā... ilh. do 'ā uḡur. Monuñ suñında Ḳor'en uḡur. Ḳor'en uḡuḡandan suñ İläḥī şevābı deyür (ilh. do 'ā ḡılur, namāz tamām bulur).*⁵ ifadeleri yer alır.

Yazmanın 64. sayfasında Musa 'aleyhisselâmla ilgili bir kıssa başlamaktadır. Bu kıssada özetle Muhammed aleyhisselam ümmetinin üstünlüğünden bahsedilmektedir. Kıssa 67. sayfanın sonunda biter. 68. sayfada Hazreti Peygamberle Cebrail aleyhisselam arasında geçen bir hadiseye geçilir. Burada Cebrail aleyhisselamın getirdiği bir aynadan söz edilmektedir. Bu ayna çok parlak, ışıltılıdır. Peygamber aleyhisselam bunun ne olduğunu sorar. Cebrail aleyhisselam bu aynanın “Cuma günü” olduğunu söyler. Peygamber aleyhisselam aynanın ortasındaki noktayı sorar. Cebrail aleyhisselam o noktanın Cuma günü içerisindeki bütün isteklerin kabul edildiği zaman dilimi olduğunu ve bu zamanın Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinmediğini söyler. Bu diyalog 69. sayfanın ortalarına kadar sürer (69/7).

Bunun ardından Hazreti Peygamberin Cuma gününün faziletlerini anlattığı bir Cuma hutbesinden söz edilmektedir (69/8). Bu husus, 72. sayfanın 7. satırına kadar devam eder. 72. sayfanın 8. satırından itibaren Mekke'den Medine'ye hicretin ardından Cuma namazının farz oluşu anlatılmaktadır. Bu husus 73. sayfanın sonuna kadar sürer. 74. sayfanın ilk satırından itibaren yine Hazreti Peygamberin ağzından Cuma namazının kimlere farz olduğu anlatılmaya başlanır. Bu husus 75. sayfanın sonuna kadar devam eder.

76. sayfanın ilk satırından başlamak üzere Cuma namazının kaç rekât olduğu ve nasıl kılındığı anlatılır. Bu konu 76/11'de sona erer. Bu satırdan itibaren Resulullâh'ın bir hadis-i şerifi kelime veya kelime grupları hâlinde Arapça yazılmış ve bu hadisin Türkçe tercümesi de aynı şekilde bu kelime veya kelime gruplarının karşısında verilmiştir.

78. sayfa “*İmānnıñ şart kelimeleri budur*” cümlesiyle başlamaktadır. Bu bölümde, “kelime-i tayyibe, kelime-i şahâdet, kelime-i tevhîd, kelime-i redd-i küfr, kelime-i istiğfâr, kelime-i temcîd” verilmiştir. Ardından sayfa 80/6'dan itibaren “*îmân-ı mücmel*” ve “*îmân-ı mufasssal (âmentü)*” verilmiştir. Âmentü, 81/1'de sona ermektedir.

81/2'de “*îmân du'ası*” başlığı altında, Âli İmrân suresinin 193. ayeti⁶ yazılmıştır. Ayetin ardından “*Yâ Rabbi! Taḡḡıḡ bız işittik nidâçılardan Rabbuḡuzḡa îmân kitîrîḡiz diyüp eytken nidânı. Yâ Rabbi bız sinḡa îmân kitremiz...*” şeklinde başlayan dua yer almaktadır. Dua 81/11'de sona erer. Ardından Hazreti Peygamberin bir hadis-i şerifi Arapça verilir ve hemen ardından Türkçe tercümesi yapılır. 81. sayfa bu hadis ve tercümesiyle sona erer.

82. sayfa “*Tevbe Du'ası*” başlığı ile başlamaktadır. Eûzü besmeleyle iki farklı istiğfâr duası yazılmıştır. Arapça bu iki duanın ardından 82/7'den itibaren Türkçe tövbe duası başlar. Bu dua 83. sayfanın 5. satırına kadar devam eder. Bu satırdan sayfanın sonuna kadar tekrar Arapça duaya geçilir.

84. sayfa “*Neteg Risâle-i 'Azēde buyurmuşdur*” ifadesiyle başlar. Ardından,

Öter diyüp yatmaḡul ḡaḡa buyalup

Uyanup luḡḡa oltur söyönüp

beyti verilir. Beytin altında beytin şerhi yapılmıştır. Şiirin şerhi 84/11'de sona erer. Şerhin ardından, Allah'ın rahmetine ve Resulünün şefaatine kavuşmak isteyenlerin İslam'ın beş şartına uymaları ve Allah'ı zikrederek ona yalvarmaları gerektiğini bildiren bir nasihat yer almaktadır. Bu nasihatle sayfa sona erer.

85. sayfada orucun farz olmasından bahsedilmeye başlanır. Sayfanın ortasından sonuna kadar boş bırakılmıştır. Sayfa 86'da başlayıp 87'nin ortalarına kadar eûzü besmele çekilerek Bakara suresinin 183-185. ayetleri yazılmıştır ki bu ayetlerin oruçla ve Ramazan ayı ile ilgili oldukları görülmektedir. Bu ayetlerin ardından çeşitli dualarla 87. sayfa sona erer.

⁵ Yay ayraç içerisindeki kısım sayfa kenarına yazılmıştır.

⁶ Yazmada 68. ayeti olduğu söylenmiştir.

Sayfa 88 ve 89’da çeşitli ayet-i kerimeler verilmiştir. 89. sayfanın 3. satırında, önceki ayetin bittiği yerin hemen yanına küçük puntolarla “*Terāvīh namāzı yastudan šuñ 20 reke‘at*” ibaresi yer almaktadır. Hemen alt satırda ise “*Terāvīh tesbīhleri*” adlı başlık yer almaktadır (89/4). Burada dikkati çeken husus, *terāvīh* kelimesindeki “vav” harfinin üzerine üç nokta konulmuş olmasıdır. Sayfanın sonuna kadar Arapça tesbih yer almaktadır.

90. sayfada her tesbihten sonra okunması gereken dua yer almaktadır. Bu dua sayfanın sonuna kadar devam etmektedir.

91. sayfada oruca niyet etme ve orucun kısımları anlatılmaktadır. Önce niyet bahsi açılmıştır. Burada Arapça ve Türkçe niyetin nasıl yapılacağı belirtilmiş, niyet etmenin unutulması durumunda nasıl davranılması gerektiği anlatılmıştır. Bu husus sayfanın sonuna kadar devam eder.

92. sayfada iftar duası verilmiştir. İftar duasının ardından Türkçe anlatıma devam edilir (92/7). Bu kısımda, orucun şartları anlatılmaya başlanmıştır. Sayfanın sonuna kadar bu konudan bahsedilir. 93. sayfa orucun farzlarına ve orucu bozan şeylere ayrılmıştır.

94. sayfada fıtır sadakasından söz edilmektedir. Fıtır sadakası 99. sayfaya kadar devam etmektedir. 99/4’ten itibaren Fıtır Bayramı yani Ramazan Bayramı ile ilgili bir vaaz yer almaktadır. Bu vaaz sayfa 108’e kadar devam etmektedir.

Eserin 108 ve 109. sayfaları arasında numaralandırılmamış bir varak vardır. Sonradan yapıştırıldığı belli olan bu varağın ön yüzünde birkaç ayet-i kerîme varken arka yüzünde Türkçe olarak Cehennem meleşî Malik’in Allahu Teâla’ya bir sorusu ve Allahu Teâla’nın da Malik’in bu sorusuna hitabı yer almaktadır.

109. sayfanın başından itibaren;

Eyā mömin sa‘îkūl

Kitāb Qor‘en kuluña alğul

İzgü süzge kolak şalgul

Kiçe köndüz şehirlerde

dörtlülüğüyle başlayan bir manzume yer almaktadır. Bu manzume 111. sayfanın sonuna kadar devam eder.

112. sayfadan itibaren Ramazan-ı Şerif ayının Allahu Teâlâ’dan oruç tutanlar için birtakım taleplerde bulunduğunu ve bu taleplere karşılık Allahu Teâlâ’nın Ramazan ayında oruç tutanlara verdiği ihsanlar anlatılmaya başlanır. Bu husus, 119. sayfanın ortalarına kadar sürmektedir. 119. sayfanın ortalarından itibaren “*İy mö‘min ve iy ‘azîz kardeşler*” hitabıyla Müslümanlara Ramazan ayına hürmet etmeleri, bu ayda oruçlarını tutmaları, oruçlulara iftar vermeleri, günahlardan uzak durmaları vb. gibi nasihatler içeren bir bölüm başlar. Bu bölüm 123. sayfanın ortalarına kadar devam eder.

123. sayfanın ortalarından itibaren Ramazan ayının lügat manası ile oruç kelimesinin anlamları verildikten sonra, Ramazan ayında neler yapılmalı, neler yapılmamalı, neler orucu bozar, neler orucu bozmaz, kaza ve kefarete gerektiren hâller, bu ay içerisinde bulunan Kadir gecesi, Kadir gecesinin kıymeti vb. mevzular hakkında bilgiler verilir. Bu bilgilerin verildiği bölüm 135. sayfanın başına kadar devam eder.

135. sayfanın üçüncü satırından itibaren Hazreti Peygamber ile hanımları arasında geçen bir hadise bildirilmektedir. Burada özetle şunlar anlatılmaktadır:

Bir gün hanımları, Hazreti Peygambere “Yâ Resulallâh, biz de cahiliyye dönemindeki kadınların giydikleri gibi inci takmak, ipek elbiseler giymek istiyoruz.” derler. Bunun üzerine Ahzâb suresinin 29. ayeti indirilir. Hazreti Peygamber bu ayeti hanımlarına okuyunca, hanımları bu isteklerinden vazgeçerler. Bu hadisenin ardından, sayfa 136’da Hazreti Peygamberin hanımlarına yönelik indirilen 2 ayetin aslı ve meali verilmiştir. Bu ayetlerin mealleri, 136. sayfanın 21. satırına kadar devam eder. Bu sayfanın 21. satırında yine Hazreti Peygamberin hanımlarıyla ilgili olduğu anlaşılan bir ayet daha

yazılmaya başlanmış, ayetin son kısmı 137. sayfaya sarmıştır. Ancak bu ayetin anlamı verilmemiş ve 137. sayfanın geri kalan kısmı boş bırakılmıştır.

138. sayfanın başında Nahl suresinin 115. ayeti yazılmıştır. Bu ayetin meali verilmeden dördüncü satırda Ra'd suresinin 38. ayetinin son kısmında yer alan “*Li külli ecelin kitâbün*” ibaresi yazılmış ve ardından meali verilmiştir. Ardından Ra'd suresinin 39. ayetinin kısım kısım yazılarak tercümesinin yapıldığı görülmektedir. Bu durum sayfanın sonuna kadar devam etmektedir.

139. sayfada eûzü besmele çekilerek Ahzâb suresinin 40-48. ayetleri yazılmıştır. Tercümesi yapılmayan bu ayetler 140. sayfanın ortalarında sona ermektedir. Sayfanın alt kısmı boş bırakılmıştır.

141. sayfadan itibaren Türkçe bir konuya giriş yapılır. Burada, imam olacak kişinin bilmesi gereken şeylerden söz edilmektedir. Burada özetle şunlar anlatılmaktadır: İmam olacak kişinin dört meseleyi bilmesi gereklidir. İmam bu dört meseleyi bilirse cemaat o imama uyar, bilmezse uymaz. Bu dört mesele şunlardır: 1) Namazın kim içindir? Kendin için mi, cemaat için mi? 2) Biz sana uyduk, sen kime uydun? 3) Biz seni imam olarak tuttuk, sen kimi imam olarak tuttun? 4) Bizim namazımız sana uymakla tamam oldu, senin namazın neyle tamam olur? Bu mevzu 141. sayfanın sonlarına doğru bitirilmiş ve sayfanın alt kısmı boş bırakılmıştır.

142. sayfadan itibaren İsm-i A'zam Duası başlar. Bu dua 146. sayfanın 3. satırında sona erer. Sayfanın 4. satırından itibaren bir başka dua, “Duâ-i Mücerreb” başlar. Bu dua 148. sayfanın sonuna kadar devam eder.

149. sayfadan itibaren yeniden Türkçe bir mevzuya girilir. Burada Hazreti Peygamberin ashab ile bir sohbetinden söz edilmektedir. Bu sohbette Resulullah özetle “*Sizler geceleyin yatarken beş şeyi yapmadan yatmayınız. Bu beş şey şunlardır: Fakirlere 4 altın sadaka vermek, Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetmek, Kâbe’yi tavaf etmek, gariplerin gönlünü almak, cenneti satın almak.*” der. Bu söz üzerine Hazreti Ali “*Yâ Resulallah, bu kadar kısa bir zamanda bunca iş nasıl yapılır?*” diye sorunca, Hazreti Peygamber bu beş şeyin nasıl yapılacağını izah eder. Bu husus bir sonraki sayfanın ortalarına kadar devam eder. Hazreti Peygamberin izahatından sonra kitabın müstensihisi veya yazarı Hazreti Peygamberin hadis-i şerifinde buyurulan hususların yatmadan önce Müslümanlar tarafından yapılmasını tavsiye eden sözlerle bu kısmı tamamlar.

ESERDE KULLANILAN DİL

Eserde kullanılan dil, Tatar Türkçesinin henüz edebî dil hâline gelmemiş dönemi şeklinde değerlendirilebilir. Zira eserde Tatar Türkçesi özellikleri yanında pek çok da müşterek Orta Asya Türkçesi özellikleri görülmektedir. Böyle olmasına rağmen eserin Tatar Türkçesi mahsulü olduğu açıktır. Bunu eserdeki Tatar Türkçesine mahsus yapılardan anlamak oldukça kolaydır. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Bazı kelimelerde görülen kelime başı t’lerinin d olması: Tatar Türkçesi diğer birtakım Kıpçak grubu Türk lehçelerinin aksine bazı kelimelerde kelime başı t’leri d’ye çevirmektedir: *Dürt, duñgız, diñgız* gibi. Bu duruma üzerinde çalışılan eserde de rastlanmaktadır:

dñgızge (38/7), *dürtinçide* “dördüncü olarak” (66/10), *didiler* “dediler” (73/10) vb.

ñ/g, ğ nöbetleşmesi: Tatar Türkçesinde karşımıza çıkan ñ/g, ğ nöbetleşmesi hadisesi yazmada da bulunmaktadır:

Rabbuğuzğa “Rabbimize” (81/7), *îmân kitirğiz* “iman ediniz” (81/7), *birğiz* “veriniz” (96/4), *künğilleriğiz* “gönülleriniz” (99/7), *kolaklarığiz* (99/8), *biliğiz* “biliniz” (100/5, 120/7), *hurmet kılığiz* “hürmet ediniz” (119/10), *tanığ bulıgız* “şahit olunuz” (131/12), *tılesegiz* “isterseniz” (136/6) vb.

Hece başı ayın sesinin başında ğ/g türemesi: Tatar Türkçesinin özelliklerinin birisi de Arapçadan alınmış ayınlı kelimelerin başında ayın sesi Türkçe a sesine döndürüldükten sonra bir ğ/g

sesinin türemesidir. İncelenen metinde bütün ayınlı kelimelerde olmasa da zaman zaman ayın yerine gayın harfinin kullanıldığı görülmektedir:

tağün vebā avrūlardan “taun, veba (vb.) hastalıklardan” (41/7), *ğafū eyle* “affeyle” (40/8) vb.

kıbık benzetme edatının kullanılması: Diğer Kıpçak lehçelerinde kıbık edatı da Tatar Türkçesi için karakteristik özelliklerden biridir. Bu edat metnimizde de görülmektedir:

anadan tūğan kıbık “anadan doğduğu gibi” (81/13), *bu kıbık* ‘amel kılgan bendesin “böyle amel eden kulunu” (127/10) vb.

miña/siña: Kazan Tatar Türkçesi dışındaki Kıpçak lehçelerinde görülmeyen bu şekil de metnimizdeki Tatar Türkçesi özelliklerinden biridir:

siña senā ukīmız “seni övüyoruz” (44/1), *siña hamīd eytemiz* “sana hamd ediyoruz” (44/1).

tügil edatı: Başkurt Türkçesi dışındaki Kıpçak grubu Türk lehçelerinde görülmeyen bu edat, Kazan Tatar Türkçesinde bugün de işlek olarak kullanılmaktadır.

vācīb tūgīl “vacip değildir” (74/3), *farız tūgīl* “farz değildir” (92/14) vb.

Şimdiki Zaman çekiminde -a/-e, -ıy/iy (î) ekinin kullanılması:

inkār itmīmiz “inkar etmiyoruz” (43/10), *siña hamīd eytemiz* “sana hamd ediyoruz” (44/1) vb.

Tatar Türkçesine ait olan bu özellikler yanında, bugün Kazan Tatar Türkçesinin karakteristiği olmayan yapıların da eserde yer aldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı Osmanlı Türkçesinden bir kısmı da Çağatay Türkçesinden veya daha eski dönem Harezm Türkçesinden kalma özellikler olarak değerlendirilebilir:

Osmanlı Türkçesi Özelliklerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

ul-/ol- fiili: *āgāh ulasız* “haberdar olunuz” (99/6).

-duḡ/-dük Sıfat-Fiil Eki: *oḡu-duḡ-umuz* “okuduğumuz” (35/2, 37/1), *emrine hilāflık kıldıḡı oçın* “emrine karşı geldiği için” (85/3) vb.

-duḡda/-dükde Zarf-Fiil Eki: *kirdikde* “girdiğinde” (38/1).

-maḡ/-mek isim-fiil eki: Bu ek Çağatay Türkçesinde de kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ekin hangi Türkçenin etkisiyle kullanıldığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir:

ādemlerniñ cıyılmaḡı “insanların toplanması” (71/1), *aşamaḡdan* “yeme işinden” (93/4-5), *farız namāznı ütemek* “farz namazı eda etmek” (104/4), *şirket katmaḡ* “ortak koşmak” (120/8) vb.

-mıḡ/-miş Sıfat-Fiil Eki: *defin idilmış* “defnedilmiş (iman sahipleri)” (38/6, 39/4), *tuḡraḡ bulmuş* “toprak olmuş (iman sahipleri)” (38/9).

ile/ilen edatları: Bu bağlama edatları, bugün Kazan Tatar edebî Türkçesinde *bilen* şeklinde kullanılmaktadır:

Rabbüm üzüñgñüñ rızāluḡuñ ilen “Rabbim kendi rızası ile” (35/4), *Allāhu Ta’ālānıñ raḡmetine irişmek ile* “Allāhu Teâlânın rahmetine erişmekle” (126/8).

eyle- yardımcı fiili: Tatar Türkçesinde bugün eyle- yardımcı fiili yerine it- fiili kullanılır. Eyle- fiili edebî dilde kullanılmamaktadır:

ğafū eyleye “affeder” (70/3), *ḡabūl eyleye* “kabul eder” (70/4)

diyip: Bugünkü Tatar edebî Türkçesinde “dip” şeklinde kullanılmaktadır. Metinde “dip” şekliyle hiç karşılaşılmaz.

diyip “diye, diyerek” (63/7, 67/13)

sen zamiri: Metinde, Tatar Türkçesinde bugün kullanılan “sin” şekli yanında, “sen” şeklinin kullanıldığı da görülür.

maḡşūdlarımıznı birḡüçi sen-sin “isteklerimizi veren sensin” (43/6)

Yazmada karşılaşılan Çağatay veya Harezm Türkçelerinin özelliklerinden bazıları ise şunlardır:

bireḡü: *minim ömmetimden bireḡü* “benim ümmetimden birisi” (69/15).

bïrlen/bïrle Edatları:

Kor'en hökmi bïrle 'amel kılmak “Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüyle amel etmek” (104/7), *hörmet bïrlen* “hürmetle, saygıyla” (65/14).

+dın/+din ayrılma hâli ekinin kullanılması: Kazan Tatar Türkçesinde ayrılma hâli eki eğer herhangi bir benzeşme durumu yoksa, bugün +dan/+den ekleriyle karşılanmakta, +dın/+din şekillerine rastlanmamaktadır:

mundın “bundan” (131/10).

ķuruğ kelimesi: Bugün Tatar edebî dilinde “kori” şeklinde kullanılmaktadır. Bu şekliyle eskicil öge durumundadır.

ķuruğ tıl bïrle “kuru dil ile” (84/4)

oyğan- fiili: Bugün Kazan Tatar Türkçesinde fiilin “uyan-” şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Metinde “uyan-” şekli de (84/3) geçmektedir.

ğāfillikden oyğanıp “gafillikten uyanıp” (84/6)

yarlıķa- Fiili: “Affetmek” anlamına gelen kelime, Çağdaş Tatar edebî dilinde görülmez.

gönahlarımıznı yarlıķağıl “günahlarımızı affet” (43/9), *yarlıķağıl bızde bulğan gönahlarını* “bağışla bızde olan günahları” (81/8).

uluğ kelimesi: Kelime Çağdaş Tatar Türkçesinde ğ'sı düşmüş olarak “olı” şeklinde kullanılır. Metinde, Çağatay Türkçesinin bir kalıntısı olarak “uluğ” şeklinde kullanılmıştır:

uluğlap “yüce görmek, üstün görmek” (69/12), *ni uluğ nidāmet* “ne büyük pişmanlık” (84/11), *kirek uluğ kirek kīçig* “gerek büyük gerek küçük” (94/10).

neteg kelimesi: Bugünkü Tatar Türkçesi edebî dilinde rastlanmayan bir kelimedir:

neteg Risāle-i 'Azēde boyırmışdır “nitekim Risale-i Azîze’de (şöyle) buyurmuştur” (84/1), *neteg kīm* “nitekim” (99/10).

tükel kelimesi: Bugün Tatar edebî Türkçesinde kullanılmayan bir kelimedir. Çağatay Türkçesi veya Harezmi Türkçesi kalıntısı olarak düşünülebilir:

tükel “tam” (37/1)

-ğuç/-güçi Sıfat-Fiil Eki: Çağdaş Tatar Türkçesinde -wçı/-wçı şeklinde kullanılan ek, metnimizde Çağatay ve Harezmi Türkçelerindeki -ğuç/-güçi şekliyle bir arada kullanılmıştır:

maķşūdlarımıznı birgüçi sen-sīn “isteklerimizi veren sensin” (43/6), *rūzeni buzğuçı nerseler* “orucu bozan şeyler” (93/7).

-ğay/-gey gelecek zaman eki kullanılması:

Araşāt meydānına hīsāb mēzān öçin kiltirgeyler “Arasat meydanına hesap için getirecekler” (106/12), *bu gürūh ādemlerni tamuğğa iltekeyler* “bu insan topluluğunu cehenneme götürecekler” (107/3).

SONUÇ

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, incelediğimiz yazmanın dili homojen bir yapı arz etmemektedir. Gerek bugünkü Kazan Tatar Türkçesinin ve gerekse Kazan Türkçesinin tarihî alt yapısını oluşturan Harezmi ve Çağatay Türkçelerinin izlerini yazmada görebilmek mümkün olmaktadır. Bu sebeple eserin Kazan Tatar Türkçesinin edebî dil hâline gelmeden önceki dönemi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu döneme ait çok fazla eserin bulunmaması eserin değerini daha da arttırmaktadır. Bu eserlerin araştırılıp incelenmesi, yirminci yüzyılın başlarında edebî dil hâline gelen Orta Asya Türk lehçelerinin tarihî köklerini tespit etme açısından Türkoloji açısından son derece büyük bir önemi haizdir. Bu alanda yapılacak çalışmalara bir örnek teşkil etmesi açısından eserin gramatikal incelemesinin de yapılması ve bilim insanlarının istifadesine sunulması önemlidir.

KAYNAKÇA

- AGİŞEV, İ. M. vd. (1993), *Başkort Tiliniñ Hüzligi I-II*, Moskva: Russkiy Yazık.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- BORHANOVA, N. B. vd. (1969), *Tatar Tılınıñ Dialektogik Süzligi*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- BORHANOVA, N., YAKUPOVA, G. (1953), *Diyalektogik Süzlik*, Kazan: Tatgozisdad.
- ERBAY, Fatih (2011), *W. Radloff'un Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Aybil Yayınları.
- ERSOY, Habibe Yazıcı (2007), "Başkurt Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 751-809, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MAHMUTOVA, L. T. vd. (Red.) (1977-1979-1981), *Tatar Tılınıñ Añlatmalı Süzligi*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- ÖLMEZ, Zühal Kargı (1996), *Şecere-i Terâkime*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2007), "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 681-748, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tatarça-Rusça Süzlik, İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskva 1966.